

RESUMÉ

PRÁVNÍ POSTAVENÍ ŽEN V ČESKÉ REPUBLICE

Práce sestává z pěti samostatných studií, které pokrývají hlavní oblasti této problematiky včetně mezinárodně právní ochrany lidských práv žen.

První studie je věnována právo občanskému a rodinnému. Již v historii měla žena v českém zemském právu téměř rovnoprávné postavení. Mohla dosáhnout plně samostatnosti, což byl rozdíl proti římskému a německému právu. Mnohem později Obecný občanský zákoník činil rozdíly mezi mužem a ženou v oblasti manželských práv a povinností i v některých otázkách, týkajících se jejího právního postavení matky.

Plné a bezvýjimečné rovnoprávnosti dosáhly ženy v čs. zákonodárství ve druhé polovině tohoto století. Tato otázka tedy přestala být „problémem“, jehož řešení by mělo vést k legislativním změnám.

Během života ženy – od dětství do dospělosti, středního věku a stáří – frekventují právní otázky rozdílného druhu. Nejvíce, a to nejzávažnějších, problémů se projevuje ve skupině žen produktivního věku. Prolínají především právní otázky spojené se zvoleným typem soužití s mužem – manželství či partnerský, faktický vztah – a dále právní otázky spojené s rodičovstvím. Zejména právní postavení svobodných nezletilých matek přináší s sebou některé sociální a právní problémy, jak ukazují dosavadní poznatky.

Těžiště práce je věnováno právnímu postavení provdaných žen, vzájemným právům a povinnostem manželů, zejména pak v oblasti majetkových práv, bydlení, výživovací povinnosti. Podrobně jsou zkoumány otázky související s rozvodem manželství, s příčinami rozvratu manželství i společenskými otázkami typickými pro postavení ženy, jež jsou spojeny s rozvodem. Těm je věnována zvláštní pozornost – jde např. o rozvodovou aktivitu žen, převažující péči o děti po rozvodu apod.

Dále se práce věnuje „alternativním formám rodinného soužití“ – zejména tzv. partnerským vztahům založeným na faktickém soužití muže a ženy. Zatím lze pozorovat, že dochází k mírnému pohybu, který bychom mohli nazvat odklonem od manželství k jinému způsobu rodinného života. Taktéž se zvyšuje počet rodin tzv. neúplných, či jinak nazváno monoparetálních (jeden dospělý rodič žije s dítětem bez druhého rodiče či jiného partnera opačného pohlaví).

Poslední kapitola je věnována právní problematice mateřství. Zdá se, že mateřství se mnoha ženám již nejeví bezvýjimečně jako taková hodnota, již bychom mohli nazvat životním posláním. O tom mimo jiné svědčí i depopulační trend, který se projevuje v posledních letech.

Studie celkově směřuje k tomu, že v nových společenských podmínkách tržní demokratické společnosti stále ještě nepoměr mezi rovnoprávností, která je zaručena, a na druhé straně faktickou nerovností, ke které dochází v běžném životě v postavení muže a ženy. Zejména malá informovanost a orientace žen v různých, především majetkových, otázkách jim působí praktické problémy. Uplatnění svých práv a nároků, byť jsou ženy rovnoprávné, musí ony samy věnovat větší pozornost. Společnost by jim ovšem v tom měla pomáhat nikoli paternalisticky.

ky, ale tak, jak to mechanismy lidské komunikace v tržní společnosti umožňují. Tyto cesty je třeba nejen hledat, ale též náležitě využívat, event. vytvářet.

Postavení žen v pracovním právu v České republice je zkoumáno ve druhé kapitole. Zákoník práce upravuje pracovní podmínky žen s ohledem na dva důležité faktory – biologický a společenský. Oba tyto faktory se nejvýrazněji projevují u těhotných žen a žen pečujících o malé děti. Proto je právní úprava pracovních pomínek provedena diferencovaně, a to jednak pro ženy obecně, jednak pro těhotné ženy a ženy pečující o malé děti, kterým je v pracovních vztazích poskytována zvýšená ochrana.

V souvislosti s přechodem od centralistického a plánovitého řízení národního hospodářství k tržní ekonomice vystupuje do popředí úloha práva a současně i naléhavá potřeba nových právních úprav, které by nejen umožnily fungování nových ekonomických vztahů, ale zároveň přispěly i k řešení sociálních problémů, které všechny tyto rozsáhlé společensko-ekonomické změny přinášejí.

Je nutné se zamyslet i nad změnami právní úpravy zaměstnávání žen. Platná právní úprava postavení žen v pracovních vztazích v České republice je v zásadě v souladu s dokumenty MOP, v některých směrech je dokonce pojata až příliš ochrannářsky. Takové pojetí ochrany žen v pracovních vztazích, jaké obsahuje zákoník práce, bylo možné pouze v době přežítelnosti, kdy zapojování žen do práce zpravidla nepůsobilo závažnější problémy. V tržní ekonomice se ovšem přílišná právní ochrana žen může stát překážkou jejich zaměstnávání, příp. může vést k tomu, že by ženy byly přijímány převážně na finančně i jinak neatraktivní práce. V souvislosti s nadstandardní ochranou žen v pracovních vztazích se dokonce hovoří o jejich diskriminaci, kdy opatření původně směřující k ochraně žen se mohou obrátit v jejich neprospěch, zejména pokud jde o nechtů zaměstnavatelů přijímat je do práce.

V měnících se podmínkách práce je nutné změnit některá ustanovení zákoníku práce, která se týkají pouze žen, a zejména je nutné posílit v oblasti pracovních podmínek žen smluvní princip. V budoucnu by neměly být pracovní podmínky pro ženy obecně upraveny kogentním způsobem, ale relativně kogentním způsobem. Zákoník práce by měl poskytovat ženám minimální záruky v souladu s Listinou základních práv a svobod a konvencemi MOP. Další pracovní podmínky by byly sjednávány mezi zaměstnavatelem a zaměstnankyní v pracovní smlouvě, případně též v rámci kolektivního vyjednávání. Zvýšená ochrana v pracovních vztazích by měla být poskytována – byť v jiné podobě, než je tomu doposud – i nadále těhotným ženám a matkám nejmenších dětí, a to nejen vzhledem k jejich obtížnému postavení na trhu práce, ale též zejména vzhledem k vysokému počtu rizikových těhotenství a stále se snižující porodnosti. Velmi důležité je i vytvoření účinných kontrolních mechanismů, které by odhalovaly a sankcionovaly zjevné i skryté formy diskriminace žen.

Cílem nových právních úprav a nového společensko-politického klimatu v oblasti zaměstnávání žen by mělo být – na rozdíl od tzv. emancipace žen v pojetí totalitního režimu, která často vedla k mimořádnému psychickému a fyzickému vyčerpání žen – skutečné zrovnoprávnění žen s muži v práci a ve společnosti.

Srovnávací studie ve třetí kapitole se zabývá v širokém záběru otázkami vztahu žen, trestního práva a souvisejících problémů. Všímá si nejen právní úpravy trestního práva hmotného – až už v jeho normách figuruje žena jako pachatel nebo oběť, ale také předpisů, které se týkají trestního řízení a trestů resp. ochranných opatření a jejich výkonu. Zde dochází k závěru, že je ve výkonu trestu málo přihlíženo ke specifice žen jako pachatelů trestného činu, a to ke škodě žen.

Zabývá se i kriminalitou žen a změnou její kvality. Obsáhlý soubor statistických údajů dokumentuje autorčiny závěry v této oblasti.

Zvláště je třeba se zmínit o partii věnované úvahám o práci žen v oboru trestní justice a v advokacii. Ukazuje se, že v České republice je procento žen takto zaměstnaných rozhodně vyšší, než je tomu v západní Evropě. Např. v Slovenské republice se stále zdůrazňuje, že počet posluchaček na právnických fakultách je zhruba 50 % v poměru k počtu mužů, ale procento žen zaměstnaných v justici event. v advokacii je mnohem menší. Dokonce se vyskytují návrhy zavést směrná čísla, kterými by se v těchto profesích zvýšil počet žen.

Je zřejmé, že bude i zde třeba přehodnotit některé názory v České republice, které nepovažovaly procento zaměstnání žen v těchto oborech, které je vyšší než v západní Evropě, za pozitivum.

V části čtvrté autorka interdisciplinárním a srovnávacím způsobem zkoumá problematiku viktimizace žen, a to nejen jako poškozených trestnými činy, ale také jako obětí jiných násilných jednání proti ženám. Pro ilustraci je příspěvek na některých místech doplněn statistickými daty a výsledky empirických výzkumů.

Úvodní část je věnována charakteristice vlastního předmětu zkoumání a specifikům, které odůvodňují zvláštní pozornost věnovanou ženám jako obětem. Autorka ukazuje vývoj pohledu na tuto problematiku ve světě i v naší republice. Pozornost je soustředěna na změny, které v naší společnosti nastaly v posledních letech a které ovlivňují přístup k otázce viktimizace žen, zejména nárůstu kriminality a explozi násilí ve všech oblastech, nedostatečnému postavení oběti v policejním vyšetřování a trestním řízení, nedostatku institucí pomoci obětem.

Druhá kapitola je viktimologickým pohledem na právní status oběti trestného činu se zaměřením na násilné a sexuální trestné činy proti ženám. Obsahuje srovnání pojmu oběť ve smyslu viktimologickém s pojmem poškozený/poškozená ve smyslu trestněprávním, jakož i úroveň práv pachatele a práv oběti v trestním procesu. Výklad je zaměřen na vybraná práva poškozené, která jsou shrnuta do 4 základních oblastí – právo na informace a právní pomoc, právo na aktivní účast ve vyšetřování a trestním procesu, právo na náhradu škody, právo na ochranu zdraví a života. Autorka komentuje přijaté novely a srovnává naši právní úpravu se zahraničím.

Třetí část je věnována sexuálně motivovaným trestným činům a jejich specifikům, které jsou spojeny s psychologickými následky pro oběť a se značným nebezpečím sekundární viktimizace. Je poukázáno na předsudky a stereotypy, se kterými jsou tyto činy spojeny a které ovlivňují mínění veřejnosti i rozhodování policejních a justičních orgánů. Blíže je rozebrána zejména otázka druhotného poškození obětí znásilnění a pohlavního zneužívání při vyšetřování a soudním projednávání věci, jakož i možnosti jeho zmírnění. V závěru jsou uvedeny některé nově se rozšiřující formy sexuálního zneužívání žen a trestné činnosti s tím související – prostituce, obchod se ženami, sexuální turistika, sexuální obtěžování.

Práci uzavírá pasáž věnovaná problematice násilí na ženách v rodině. Autorka rozebírá samotný pojem násilí v rodině a poukazuje na specifika tohoto problému u nás, zejména na jeho tabuizaci, nedostatek osvěty, nedostatek reprezentativních šetření, latenci a způsob zacházení s ženami – oběťmi domácího násilí – ze strany státních orgánů. Do protikladu staví projekty věnované domácímu násilí a způsob vzdělávání policejních, justičních a správních pracovníků v zahraničí. Vyslovuje názor, že tento složitý problém vyžaduje komplexní řešení, jímž není ani důsledná kriminalizace tohoto jednání, ani stávající nezáměr policejních orgánů.

Závěrečná studie analyzuje relevantní úmluvy mezinárodní právní ochrany lidských práv žen. Lidská práva žen a dívek jsou neoddělitelnou částí univerzálních lidských práv. Mají však svá specifika vyjádřená ve specializovaných mezinárodních smlouvách a režimech implementace. Problematika mezinárodněprávní ochrany žen má i svou genezi, která svými počátky spadá do začátku dvacátého století. První, většinou evropské úmluvy, byly svým obsahem určeny k ochraně žen před krajními formami vykořisťování, spojenými s jejich biologickými specifiky (obchod se ženami) a k ochraně žen v pracovním procesu a ke zlepšení pracovních podmínek. Státům, stranám úmluv, ukládaly přijetí vnitrostátních opatření ochranné povahy v pracovněprávní sféře a v oblasti správního a trestního práva.

Zásadní a kvalitativní obrat v koncepci ochrany práv žen přinesla až Charta OSN (1945) a Všeobecná deklarace lidských práv (1948), integrující agendu lidských práv do systému mezinárodního práva obecně a ve vztahu k ženám zvlášť. Principy univerzality lidských práv, rovných práv mužů a žen a zákaz diskriminace z důvodu pohlaví vytvořily základní legiferační rámec jak pro následnou úpravu vnitrostátní, tak i pro rozvoj normativity mezinárodní určené k rozvoji, nediskriminaci a k ochraně žen. V souladu s Chartou OSN (čl. 55) je většina relevantních úmluv koncipována a přijímána na půdě OSN a přidružených mezinárodních organizací (MOP, UNESCO). Do současné doby byla v rámci těchto mezinárodních institucí přijata řada úmluv, buď výlučně destinovaná ženám, nebo upravující některý aspekt postavení žen.

Věcně lze tyto úmluvy rozdělit do tří kategorií: první tvoří úmluvy obsahující ustanovení výlučně nediskriminační povahy (např. Úmluva o politických právech žen – 1952), druhou kategorií jsou úmluvy smíšené povahy obsahující jak nediskriminační, tak ochranná ustanovení (Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen – 1979). Třetí kategorií tvoří úmluvy urč-

né k ochraně žen v jejich biologických specifikách (Úmluva o potlačování obchodu s lidmi a vykořisťování druhých osob - 1950).

Funkčně představují tyto úmluvy unifikační instrumenty sui generis a stranám z nich plyne povinnost zabezpečit následnou vnitrostátní úpravou obsah jednotlivých ustanovení. Ta jsou formulována dvojným způsobem: buď jako závazky činnostní povahy nebo jako závazky na výslednou situaci.

Nejdůležitějším instrumentem mezinárodněprávní ochrany práv žen je Úmluva o odstranění všech forem diskriminace žen. Lze ji považovat za hlavní nástroj ochrany práv žen, univerzální co do působnosti a všestrannou co do rozsahu a předmětu úpravy.

Dohledem nad realizací závazků plynoucích státům-stranám Úmluvy je pověřen Výbor pro odstranění diskriminace žen, orgán zřízený samotnou Úmluvou. Jeho funkce je konsiliační, tzn. že prostřednictvím připomínek ke zprávám, které jsou členské státy povinny Výboru předkládat, je zajišťováno budoucí korektní plnění Úmluvy. K těmto účelům slouží i obecná doporučení a zprávy Výboru, předkládané prostřednictvím Hospodářské a sociální rady VS OSN.

Česká republika je stranou všech relevantních mezinárodních úmluv. Sukcedovala do nich jednostranným právním aktem a v souladu s pravidly stanovenými mezinárodním právem po zániku Československé federativní republiky, která byla těmito úmluvami vázána. Působnost vnitrostátní zajišťuje recepce těchto úmluv do vnitrostátního právního řádu České republiky, aniž by tyto byly znovu ratifikovány či opět vyhlášovány.

LEGAL STATUS OF WOMEN IN THE CZECH REPUBLIC

Summary

The study consists of five independent chapters which deal with the main fields of the legal status of women in the Czech Republic, including international legal protection of human rights of women.

The first chapter deals with civil and family law. In history, women, according to the Czech municipal law, possessed almost an equal legal status. A woman could reach her full independence, which differed from Roman and German Law. Much later, the General Civil code made distinctions between men and women concerning family rights and duties and some issues relating to the legal position of mothers.

Full and unconditional equality of women was reached in Czechoslovak legislation in the second half of the 20th century. The issue ceased to be a „problem“ whose solution should have led to legislative changes.

During a woman's life — from her childhood, through to old age — legal questions of a different kind are pointed out. The category of women of „productive“ (working) age has been affected by the most serious and numerous difficulties. The problems range from legal issues connected with a chosen way of coexistence between men and women and their de facto relationship, to issues covering motherhood. Particularly, the legal status of single minor mothers bears some social and legal problems, as has been proved in practice.

The study focuses on the legal status of married women, mutual rights and duties of spouses, mainly in the field of proprietary rights, housing and the duty to support dependent family members. Issues related to divorce proceedings, causes of marriage breakdown, the social position of divorcing women are examined in detail, such as divorce activity of women, prevailing care of children after divorce on the side of women etc.

The article also deals with „alternative forms of family coexistence“, particularly so-called partner relationship based on de facto coexistence of a woman and a man. A moderate development has been observed that can be understood as a diversion from traditional marriage towards a different way of family life. The number of incomplete, or single parent families (one adult